

POWSTANIE STYCZNIOWE 1863 – 1865

1. Królestwo Polskie przed wybuchem powstania.

Po przegranej wojnie krymskiej nowy car Aleksander II zaczął przeprowadzać reformy w Rosji. Zniesiono poddaństwo chłopów, zreformowano sądownictwo i administrację. Reformy te nazwano odwilżą posewastopolską. Polacy liczyli na ustępstwa cara wobec narodu polskiego i autonomię tym bardziej, że w 1856 r. namiestnikiem Królestwa Polskiego został Michaił Gorczakow, człowiek o poglądach bardziej liberalnych. W Rosji działała opozycja, co mogło sprzyjać złagodzeniu kursu wobec Królestwa Polskiego – działalność Mikołaja Czernyszewskiego, Mikołaja Dobrolubowa, organizacji „Ziemia i Wola” (Mikołaj i Aleksander Sierno – Sołowiowiczowie, Mikołaj Utin, Longin Pantelejew) czy organizacji „Wielkorus”, która głosiła hasła obalenia caratu, przeprowadzenia reform (np. uwłaszczenia chłopów) czy optowała za niepodległością Polski

Car ogłosił amnestię dla więźniów politycznych, pozwolił na otwarcie Akademii Medyko – Chirurgicznej (1857) i Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie oraz na działalność Towarzystwa Rolniczego na czele z Andrzejem Zamoyskim (1858).

Car nie zgadzał się jednak na jakiegokolwiek ustępstwa polityczne. W związku z tym od 1860 r. i w 1861 r. w Królestwie Polskim dochodziło do licznych manifestacji patriotycznych, związanych z obchodami świąt narodowych (m.in. 30 rocznica wybuchu Powstania Listopadowego, 30 rocznica bitwy pod Grochowem, 292 rocznica unii lubelskiej). Organizowano msze ku czci bohaterów narodowych, czy nabożeństwa za pomyślność Ojczyzny. Podczas mszy wykonywano pieśni; „*Boże coś Polskę*”, „*Jeszcze Polska*”, „*Warszawianka*”, „*Święty Boże, święty mocny*”. Kobiety, chcąc podkreślić swój patriotyzm, nosiły żałobę narodową – stroje w kolorze czarnym, biżuterię z orzełkiem. Mężczyźni za nosili konfederatki i szpilki z orzełkiem. Trzeba pamiętać, że zjednoczenie Włoch (1859-1861) przyczyniło się do wzrostu tendencji niepodległościowych w całej Europie.

Wybuch patriotyzmu spowodowało zaostrzenie represji wobec Polaków: kozacy otrzymali rozkaz rozpraszania dużych demonstracji polskich – podczas takiej akcji zginęło 5 osób 27 lutego 1861 r. Zaczęto stosować restrykcje wobec osób noszących symbole narodowe.

W 1861 r. utworzono Delegację Miejską, która razem z Towarzystwem Rolniczym wysłały adres do cara w umiarkowanym tonie, z prośbą o zwiększenie autonomii i nie przelewanie krwi patriotów polskich. W odpowiedzi car reaktywował Radę Stanu, Komisję Rządową Wyznań i Oświaty i wyższą uczelnię w Warszawie.

Na czele Komisji Rządowej Wyznań i Oświaty w rządzie Królestwa Polskiego stanął Aleksander Wielopolski, lojalista carski. Przeprowadził liczne reformy: ukrócił samowolę urzędników carskich, zastępował ich Polakami, opracował plan pomnożenia liczby szkół elementarnych i średnich. Jednocześnie żądał uznania przez Polaków status quo i wyrzeczenia się dążeń niepodległościowych, co spowodowały jego poróżnienie się z wieloma działaczami polskimi, natomiast śmiało reformy zniechęciły do niego carską administrację.

Sytuacja w Królestwie coraz bardziej się zaogniała. 6 kwietnia 1861 r. władze rosyjskie rozwiązały Delegację Miejską i Towarzystwo Rolnicze. 8 kwietnia 1861 r. władze carskie rozpedziły brutalnie manifestującą ludność na Placu Zamkowym – zginęło ponad 100 osób. Wówczas manifestacje patriotyczne przeniosły się do kościołów – od września do października 1861 r. odbyło się około 200 nabożeństw patriotycznych w Warszawie. Władze rosyjskie chcąc zakończyć tą sytuację 14 października wprowadziły stan wojenny. Wojska rosyjskie otoczyły dwa kościoły i aresztowały 1,5 tysiąca osób biorących udział w nabożeństwie w rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki. Protestując przeciwko profanacji świątyni kuria arcybiskupia zamknęła wszystkie kościoły warszawskie. Aleksander Wielopolski sprzeciwiał się agresywnej polityce władz rosyjskich w Warszawie, uważając że tylko zaogniają sytuację, a nie rozwiązują problemów i w październiku 1861 r. podał się do dymisji i udał się do Petersburga, by przekonać cara do swoich pomysłów.

W marcu 1862 r. nowym namiestnikiem Królestwa Polskiego został Wielki Książę Konstanty. W czerwcu 1862 r. z Petersburga powrócił Aleksander Wielopolski i stanął na czele rządu cywilnego. Jako szef rządu ogłosił w **czerwcu 1862 r. ukazy carskie**, dzięki którym chciał załagodzić sytuację:

- oczynszowano chłopów – zamieniono im pańszczyznę na czynsz
- wprowadzono równouprawnienie Żydów
- przeprowadzono reformę szkolnictwa – utworzono Szkołę Główną w Warszawie, zwiększono liczbę szkół średnich, powierzono szkolnictwo elementarne parafiom i dworom na wsi

Aleksander Wielopolski liczył na to, że dzięki reformom pozyska polskie społeczeństwo i przekona do tego by zaprzestało działalności niepodległościowe.

2. Obozy polityczne przed wybuchem powstania styczniowego.

Na ziemiach polskich wykształciły się dwa obozy polityczne: obóz „czerwonych” i obóz „białych”.

- „**czerwoni**” – dążyli do obalenia cara i wywołania ogólnonarodowego powstania, które doprowadzi do odzyskania niepodległości. Liczyli na obalenie caratu przy pomocy rewolucjonistów rosyjskich z organizacji „Ziemia i Wola”. Głosili również hasło uwłaszczenia chłopów, chcąc pozyskać tę część społeczeństwa dla przyszłego powstania. Na czele „czerwonych” stał Komitet Miejski, później przekształcony w Komitet Centralny Narodowy (1862), a jego przywódcami był Jarosław Dąbrowski, Zygmunt Padewski, Agaton Giller, Konstanty Kalinowski i Witold Marczewski.
- „**biały**” byli przeciwni powstaniu nie widząc szans na jego powodzenie. W skład „białych” wchodził byli członkowie Towarzystwa Rolniczego, ziemianie i zamożne mieszczaństwo. Uważali, że należy dążyć do rozszerzenia autonomii. Byli zwolennikami legalnej pracy organicznej. Głosili, że wybuch powstania będzie możliwy gdy społeczeństwo będzie do tego przygotowane i w pełni świadome, co będzie możliwe dopiero w przyszłości. Dlatego też nazywano ich ironicznie millenerami – (od słowa millenium – tysiąc, gdyż uważano, że chcą odsunąć powstanie na 1000 lat). Na czele „białych” stała Dyrekcja Krajowa. Przywódcami byli: Leopold Kronenberg, Andrzej Zamoyski, Edward Jurgens i Karol Majewski.

3. Przyczyny powstania styczniowego

- zawiedzione nadzieje na autonomię
- blokowanie przez cara reform uwłaszczeniowych
- wzrost świadomości narodowej, zwłaszcza wśród ludu
- ostre represje caratu wobec manifestacji patriotycznych
- bezpośrednią przyczyną powstania styczniowego było ogłoszenie **branki** czyli nadzwyczajnego poboru do wojska przez Aleksandra Wielopolskiego. Poborem mieli zostać objęci wszyscy młodzi ludzie podejrzani o działalność konspiracyjną.

4. Wybuch i przebieg powstania

- **22 stycznia 1863 r.** Komitet Centralny Narodowy przekształcił się **Tymczasowy Rząd Narodowy** i wydał **Manifest**, w którym: wezwał obywateli pod broń, ogłosił dwa dekryty uwłaszczeniowe. Ziemie mieli otrzymać na własność wszyscy chłopci ją dzierżawiący, a chłopci bezrolni mogli otrzymać ziemię w zamian za udział w powstaniu. Odszkodowanie dla właścicieli ziemskich miało zostać wypłacone przez skarb państwa.
- **Plany powstańców** - Chciano wyzwolić Płock, w którym ujawnić miał się Tymczasowy Rząd Narodowy. Powstańcy zaatakowali w 33 miejscach w sile 6 tysięcy. Nie udało się osiągnąć zamierzonych celów gdyż wojska rosyjskie skoncentrowały się w najważniejszych ośrodkach administracyjnych.
- Początkowo powstaniem dowodził **Stefan Bobrowski**, naczelnik Warszawy. Powstańcy mogli prowadzić jedynie walkę partyzancką ze względu na olbrzymią dysproporcję sił.
- W związku z wybuchem powstania Rosja i Prusy **8 lutego 1863 r.** podpisały tzw. **konwencję Alvenslebena**, zgodnie z którą król pruski zobowiązał się pomóc carowi w stłumieniu powstania.
- Powstanie skupiło stopniowo 30 tys. powstańców, którzy walczyli z regularną 200 tys. armią rosyjską. Pierwszym dyktatorem powstania został przybyły z Paryża **Ludwik Mierosławski**, który 17 lutego przybył do Polski. Niestety po poniesieniu dwóch klęsk na Kujawach wkrótce opuścił kraj. Ofensywa wojsk rosyjskich zmusiła oddziały polskie do rozproszenia.
- w marcu 1863 r. do powstania przystąpili „biały”, którzy bali się dalszej radykalizacji powstania. Liczyli na interwencję mocarstw zachodnich w sprawie polskiej – Francji i Anglii. Powstanie rozszerzyło się na Litwę. **Gen. Marian Langiewicz** odniósł dwa zwycięstwa w bitwach pod Staszowem i Pieskową Skałą. 10 marca 1863 r. został obwołany **dyktatorem** Niestety już 19.03. został zmuszony wraz z oddziałem przekroczyć granicę z Austrią. Został tam internowany. Inni dowódcy powstańczy nie mieli tyle szczęścia. Na Podlasiu wojska rosyjskie rozbiły oddziały Walentego Lewandowskiego i Zygmunta Padlewskiego.

- W kwietniu pełną kontrolę nad powstaniem przejęli „biali”. **10 maja 1863 r.** Tymczasowy Rząd Narodowy przekształcił się w **Rząd Narodowy**, a powstanie przekształca się w demonstrację zbrojną.. W lipcu sukcesy odnosi gen. M. Heidenreich Kruk pod Chruśliną i Żyrzynom, niestety w sierpniu ponosi klęskę pod Fajslawicami, podobnie jak gen. E. Taczanowski pod Kruszyną. Powstanie prawie zamiera. Wówczas we wrześniu inicjatywę znów przejmują „czerwoni”. Próbują zmienić układ sił organizując zamach na Teodora Berga (19.09.) namiestnika Królestwa Polskiego. Zamach się nie powiódł.
- **17 października 1863 r.** powołano kolejnego **dyktatora**. Został nim **Romuald Traugutt**, który dyktatura przedłużyła znacznie czas powstania. Romuald Traugutt wydał dekret o reorganizacji sił zbrojnych i utworzył regularną armię powstańczą. Wyznaczył jednocześnie komisarzy pełnomocnych, których zadaniem było dbać o realizowanie dekretów uwłaszczeniowych. Te działania uratowały powstanie przed upadkiem.
- **Organizacja państwa podziemnego** była ewenementem na skalę światową. na czele państwa stał Rząd Narodowy, podzielony na wydziały (ministerstwa) – spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, skarbu, wojny, prasy, policji. Rząd ten posiadał służbę dyplomatyczną. Kraj podzielono na okręgi wojskowe, na czele których stali wojewódzcy naczelnicy wojskowi. Powstała tajna administracja powstańcza, która wykonywała zarządzenia rządu, pobierała podatki itp. Wydawano polską prasę w podziemnych drukarniach. Działały podziemne sądy i poczta. Znaczna część społeczeństwa płaciła podatki władzom powstańczym na samo okazanie odcisku pieczęci rządowej z hasłem „Wolność – Równość – Niepodległość”.
- Niestety początek roku 1864 nie był pomyślny dla powstańców. W lutym rozbito oddziały z Gór Świętokrzyskich (gen. Hauke Bosak). Na Żmudzi rozbito oddziały Borelowskiego, Czachowskiego, Mackiewicza. **2 marca 1864 r. ogłoszono ukaz carski o uwłaszczeniu chłopów**, który miał ich odciągnąć od powstania. W dużej mierze się to udało gdyż ukaz natychmiast zaczęto wprowadzać w życie, a dekretów uwłaszczeniowych Rządu Narodowego nie chcieli często respektować właściciele ziemscy. Chłopi uwierzyli carowi, który ogłosił uwłaszczenie bez odszkodowania. **W kwietniu 1864 r. Romuald Traugutt został aresztowany, a 5 sierpnia stracony** na Cytadeli w Warszawie wraz z członkami Rządu Narodowego: Rafałem Krajewskim, Józefem Toczyńskim, Romanem Zulińskim i Janem Jeziorańskim. Powstanie chyliło się ku upadkowi. W grudniu 1864 r. aresztowano ostatniego naczelnika Warszawy Aleksandra Waszkowskiego. **Ostatnim oddziałem powstańczym był oddział księdza Brzóska**. Powstańcy walczyli w oddziałach zwanych partiami.

5. Skutki powstania styczniowego.

- aresztowano powstańców i zsyłano na Sybir
- konfiskowano majątki uczestnikom powstania
- przekazywano skonfiskowaną ziemię w ręce urzędników carskich
- nałożono na Królestwo kontrybucję (podatek wojenny) w wysokości 5%
- wprowadzono stan wojenny na 50 lat
- na Litwie, Białorusi i Ukrainie deportowano 7 tysięcy rodzin polskich w głąb Rosji, wprowadzono przymus wyprzedaży ziemi Rosjanom i wystąpiono przeciwko Kościołowi katolickiemu
- zlikwidowano odrębność Królestwa Polskiego: zlikwidowano Królestwo a na jego miejscu powstała prowincja rosyjska Kraj Nadwiślański, w której władzę sprawował generał – gubernator. Prowincja ta została podzielona na 10 guberni. Zlikwidowano wszystkie polskie urzędy, a istniejące urzędy podporządkowano ministerstwu w Petersburgu. Najważniejsze urzędy powierzano Rosjanom. Bank Polski przekształcono w filię banku rosyjskiego Kościół katolicki podporządkowano Kolegium Rzymskokatolickiemu w Petersburgu.

6. Znaczenie powstania

- przez powstanie przewinęło się około 200 tys. powstańców (jednorazowo oddziały powstańcze liczyły od 20 – 25 tys.). Łącznie w powstaniu poległo ok. 25 tys. powstańców.
- powstanie objęło obszar Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi
- powstanie doprowadziło do pełnego uwłaszczenia chłopów
- przyczyniło się do wewnętrznego umocnienia narodu polskiego – stanowiło moment zwrotny w tworzeniu się nowoczesnego narodu polskiego
- Polacy wykazali się umiejętnością organizowania skutecznego aparatu państwowego w najtrudniejszych warunkach.

